

EDUARD SPRANGER

Av fil. dr ELOF ÅKESSON

Den 17 september 1963 avled professor *Eduard Spranger* i Tübingen. Hela hans liv var ägnat åt att levandegöra och konkretisera humanitetsidealet på alla områden av uppfostran. Hans öden för tanken till det antika ordet "dygd är mod".

År 1924 utgav professorn i filosofi och pedagogik vid Berlins universitet *Eduard Spranger* en "Psychologie des Jugendalters". År 1957 hade denna bok sålts i 100.000 ex. enbart på tyska och blivit översatt till nygrekiska, svenska (av Alf Ahlberg 1927, 3 uppl. 1956), urdu, lettiska, engelska, holländska, finska, japanska och spanska. Bokens universella spridning är paradoxal. *Spranger* försäkrar, att han på grund av sitt begränsade material företrädesvis beskriver och tolkar själslivet hos den moderna tyska manliga stadsungdomen, i synnerhet den skolbildade, mot bakgrunden av den tyska kulturen under 150 år. Detta är sant, även om han ofta till jämförelse tar fram vad *Charlotte Bühler* och andra ungdomspsykologiens pionjärer iakttagit hos flickor.

En av *Sprangers* lärjungar, dr *Käte Silber*, nu professor i Edinburgh, har nog lämnat en väsentlig

del av förklaringen till bokens popularitet, då hon skriver: "Jag läste den 1925 med största entusiasm. Hur är det möjligt, frågade jag mig häpen gång på gång, att författaren kan förstå mitt innersta så djupt? Här var alla mina fröjder och lidanden, varje ung människas förhoppningar och strävanden blottade med så mycken insikt och klarhet men också medkänsla och takt, att hennes bekymmer att vara oförstådd tycktes avlägsnat alltifrån detta ögonblick." Ungdomspsykologen *Eduard Spranger* predikar inte, uppfostrar inte, han har ingenting av den beskyddande hållning som ligger i vårt ord "ungdomsvård", men han förtalar inte heller eller förgrovar, han behandlar inte de unga som en flock djur utan som personer med egenvärde, ambitioner som de knappt själva vågar tala om, oförnuftiga beteenden som blir meningsfulla när man ser dem i deras sammanhang. Med andra ord: *Spranger* odlar en förstående psykologi av en ny typ. Han anser att biologiska, sociologiska och statistiska undersökningar och förklaringar är bra på sitt sätt men att de är otillräckliga, om man vill förstå själslivets meningsfulla

strukturer, om man vill begripa vartill allt detta växande syftar och vilka spår ungdomens upplevelser lämnar kvar i den mogna personligheten. Den uppskattning, Sprangers psykologi blivit föremål för i vitt skilda länder, visar att han lyckats med hjälp av sitt specifika material illustrera själsliga sammanhang som väsentligen återfinnes hos all ungdom — tidsomständigheter, krig och fred, ekonomi och teknik, kulturarv och bildningsgrad, nationalitet, demokrati och diktatur må sedan ha makt att på olika sätt färga upplevelserna och förskjuta tyngdpunkterna i de ungas liv.

Då Spranger gav ut sin ungdomspsykologi, hade han varit professor i tolv år (från 1912 i Leipzig, från 1919 i Berlin) och hade redan bakom sig en ansedd produktion på andra områden. Tillhörig en köpmanssläkt var han född i Berlin den 27 juni 1882 och hade gått igenom ett av stadens mest ansedda gymnasier, då han 1900 började studera filosofi och historia vid universitetet. Där mötte han i Friedrich Paulsen och Wilhelm Dilthey två inspirerande lärare, som mer än andra skulle bestämma hans inriktning. Friedrich Paulsen satte sin ära i att ge blivande lärare vid gymnasier och universitet deras vetenskapliga skolning i pedagogik, men han var också en skolpolitiker av rang, och i början av detta sekel stod han på höjden av sitt inflytande genom sitt nära förhållande

till den mäktige, reformvänlige preussiske kulturministern F. Althoff. Ända fram mot 1800-talets slut hade det helklassiska gymnasiet ensamt varit grundskola för universitetet i Tyskland, men från naturvetenskapligt håll hade man länge krävt en reform, och Friedrich Paulsen hade bland humanisterna varit den stridbare förkämpen för det tredelade gymnasium (vars ena linje var reallinje) som 1901 fick lika rätt att sända alla sina lärjungar till universitetet. Efter Paulsens död 1908 utgav Spranger hans "Gesammelte pädagogische Abhandlungen" (1912).

Det var likaså de experimentellt och matematiskt arbetande naturvetenskapernas framgångar, som tvingat de humanistiska kulturvetenskaperna till den logiska och metodiska självprövning som i Wilhelm Dilthey hade en av sina lärdaste, mest vidsynta och djupsinniga företrädare. Spranger kastade sig direkt in i kritiken av det historiska förnuftet och var redan vid 23 års ålder färdig med sin doktors- och docentavhandling, "Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft". Den kan läsas med nöje och behållning än i dag, icke minst därför att han behandlar sin samtids historiska och filosofiska auktoriteter med en så elegant respektlöshet.

Under de närmaste åren ägnade sig Spranger åt att utforska Wilhelm von Humboldts bildningsideal och insatser i det preussiska under-

visningsväsendets historia. Resultatet blev två arbeten av bestående värde: "Wilhelm von Humboldt und die Humanitätsidee" (1909) och "Wilhelm von Humboldt und die Reform des Bildungswesens" (1910). Spranger betraktar Humboldt som humanitetsidealets filosof framför alla andra, Schiller icke undantagen. Tre väsentliga moment ingår i humanitetsidén: individualitet, universalitet, totalitet. Dess utgångspunkt är aktningen för varje människas egenart och egenvärde. Men individualiteten är alltid något begränsad. I humaniteten ligger en fordran på att denna begränsning skall vidgas och övervinnas genom en allsidig bildning såväl av intelligensen som av känsla och vilja. En alltför rik assimilering av kultur kan dock lätt leda till splittring, om icke helhetskravet beaktas. Det individuella och det universella måste hållas samman i en personlig form. Detta är uppfostrans och självuppfostrans egentliga och svåraste uppgift: att främja en samlad och harmoniskt avvägd personlighet, och denna uppgift kan endast lösas från fall till fall.

Begränsningen i Humboldts uppfattning av humanitetsidealet ligger enligt Spranger i hans aristokratism: fullkommandet av den egna individualiteten betonas starkare än den praktiska människokärleken. Spranger hävdar, att den sociala humanitet, som besjälade uppfostrare från Comenius till Pes-

talozzi, icke får saknas i bildningsidealet.

Den oöverskådliga rikedom av mänskliga individualiteter framtvingar nu frågan: hur skall vi förstå människornas olika naturer? Är det endast möjligt att iakttagande följa enskilda människors utveckling? Eller är det blott möjligt att undersöka vissa för flertalet gemensamma funktioner och reaktioner och se efter hur de statistiskt fördelar sig på en mängd individer? Om dessa två vägar vore de enda som står öppna för en objektiv människokunskap, skulle vi enligt Spranger helt sakna förmåga att ange allmänna riktlinjer för uppfostran av olika grupper av människor, ty ingen statistik, som vet vad den gör, kan uppställa normer.

Vi kan — så menar Spranger — försöka skaffa oss en överblick över individualiteternas vida fält genom att ordna dem efter ideala grundtyper. Detta är det ena huvudproblemet som behandlas i hans andra mest spridda arbete: "Lebensformen". Det publicerades först som en skiss i festskriften till Alois Riehl 1914 men utkom i mera genomfört skick som bok 1921 och har sedan dess under ständiga omarbetningar utgått i ett flertal upplagor och översättningar. Basen för en sådan typlära måste vara en bred och rik åskådning av personer i historien och samtiden. Med en isolerande och idealiserande metod arbetade sig Spranger sedan fram till ett antal rena idealtyper. Dessa

skiljer sig från varandra genom sin förhärskande inriktning på ett visst värdeområde. "Säg mig vad som är värdefullt för dig, och jag skall säga dig vem du är." Spranger uppställer sex sådana grundtyper, den teoretiska, den ekonomiska, den estetiska, den sociala människan, maktmänniskan och den religiösa människan. Var och en av dessa typer utmärker sig för en säregen totalstruktur d. v. s. deras strävan är samlad kring förverkligandet av ett visst slags värden. Men i en total personlighet av en viss typ finner man också alltid strävanden efter andra värden inorganiserade som delstrukturer. Den teoretiska människan, som är inriktad på att förvärva kunskap, att uppdaga sanningen om verkligheten, har också ett ekonomiskt drag, då hon vill utnyttja sitt vetande för sitt eget livsuppehälle; hon har ett estetiskt drag, då hon njuter av en vetenskaplig lösnings elegans och skönhet; hon är social, då hon vill glädja andra med sin kunskap; hon är maktmänniska då hon vill härska genom att veta; hon är religiös, då hon känner vördnad inför sanningen som något heligt och oantastligt. På analogt sätt förhåller det sig också med delstrukturerna i de andra idealtyperna. Här öppnar sig ett stort fält för fortsatta undersökningar. Spranger betonar, att historiska personer oftast är blandtyper, och att en mängd överbetoningar av olika drag kommer till stånd genom omgivningens och den

historiska situationens tryck. De skilda typerna har också olika sårbara punkter och visar olika tendenser till att bli andligt deformerade.

Betydelsen av denna differentielle psykologi ligger enligt Spranger icke minst däri, att vi kan förstå hur kollektiva andliga enheter uppstår därigenom att total- eller delstrukturernas prestationer hos olika människor är likriktade och åstadkommer ett objektiva (= transsubjektivt) resultat. Vad som håller olika grupper av människor samman, är detsamma som gör en individ till en helhet, nämligen strävan efter vissa värden, och det innebär en förfalskning och förvridding av vår kunskap om de mänskliga samhällena, ifall man t. ex. antar att den sammanhållande kraften hos dem alla är av ekonomisk art.

Sprangers typlära har hälsats med bifall från många håll, här i Sverige bl. a. av John Landquist. Den har också blivit kritiserad, och Spranger själv har varit mycket öppen för kritiken och kompletterat och förtydligat sina schemata. Många pedagoger och psykologer har hämtat uppslag ur den för vidare forskning och för praxis.

Men det andra huvudproblemet i "Lebensformen", det etiska normproblemet, är icke mindre intressant behandlat. Det etiska värdet är enligt Spranger icke ett självständigt värde vid sidan av de grundvärden, som konstituerar de

olika personlighetstyperna, utan är något som spelar roll för dem alla i vissa situationer. Dels ligger det inte i själva inriktningen på ett visst värdeområde någon garanti mot misstag — människan kan mycket väl råka ut för att eftersträva skenvärden. Dels kan faktorer av skilda slag åstadkomma förvirring i den av personlighetstypen betingade organisationen och sålunda inre konflikter uppstå. När en människa upplever motsättningen mellan subjektivt eftersträvalda värden och objektiva värden eller inre konflikter, möter hon ett "böra". Detta är absolut, men dess innehåll är alltid relativt. Den etiska principen blir sålunda trofasthet mot och respekt för den särregna personlighetens högsta livsmöjligheter — humanitetsidealet i ny formulering.

Efter Versaillesfreden 1919, då inflationsvågen över Tyskland hotade att skölja bort allt medborgerligt ansvar och all ekonomisk trygghet, fylldes den pedagogiska världen, från folkskolan upp till universitetet, av en yrvaken rådvillhet, som tog sig uttryck i mer eller mindre radikala reformplaner. Studenterna kom tillbaka från den slagna armén och fann, att universitetslärarna i allmänhet var världsfrämmande perukstockar, som med komiskt allvar föredrog sina välgrundande åsikter angående allt slags *totalt likgiltiga materier*. Men kring Eduard Sprangers kateder flockades de i hundratal. En av

dem, numera lektor Arnold Littmann i Stockholm, har å hela sin generations vägnar vittnat så: "I denne universitetsprofessors person hade vetenskapen återvunnit sin värdighet, studiet sin mening och universitetet sin äkta funktion".

Spranger deltog outtröttligt i 20-talets diskussioner om folkskola, gymnasium, begåvningsurval, yrkesundervisning, lärareutbildning, universitetsorganisation, det fria folkbildningsarbetet och mycket annat. Han tillhörde 1926—37 den fasta medarbetarstaben i tidskriften "Erziehung" (ensam utgivare därav 1938—43). Samtidigt publicerade han det ena inlägget efter det andra i brännande vetenskapliga frågor, framför allt av historieteoretisk och psykologisk art. Hans lugna, fasta röst trängde igenom partimurarna, och mer och mer betraktades han som en auktoritet ovan vimlet, en ny "Preceptor Germaniae". Men han vann inte denna ställning genom principlösa kompromisser eller mångtydiga, till intet förpliktande fraser. Läser man t. ex. hans bidrag till festskriften för Georg Kerschensteiner (1924) om Generationerna och det klassiskas betydelse i uppfostran, så finner man inte bara en villig lyssnare till ungdomens röster utan också en obeveklig försvarare av värden, som han funnit vara omistliga.

Men i arbetslöshetens kölvatten följde hitlerismen. Vid 1930-talets början fick den allt fler anhängare bland studenterna. Deras organisa-

tioner reste anspråk på att få kontrollera universitetsundervisningen och forskningen. Förföljelser mot lärare för deras åsikter och ras blev allt vanligare. Efter Hitlers makttilträde i januari 1933 blev det snart uppenbart att nazis åsyftade en fullständig politisering av forskningen. Spranger hörde till dem som satte sig till motvärn. När den tyska studentkåren i april 1933 på universitetets anslagstavla satte upp sina "12 teser mot den otyska andan", varav nr 5 lød: "Juden kan blott tänka judiskt. Skriver han tyska, så *ljuger* han", såg Spranger häri en kränkning av universitetets vetenskapliga karaktär, och när han den 24 april överraskades av ett skriftligt meddelande, att en herr XY utnämns till professor i "politisk pedagogik" vid Berlins universitet, ingav Spranger den 25 april 1933 sin avskedsansökan.

Byråkratien — som i alla länder skickligt tillämpar samma effektiva kvävningmetoder mot självständiga personer drog ut på ärendet. Spranger sökte genom von Papen audiens hos Führern själv men fick efter lång väntan besked om att Hitler hade viktigare saker att beställa. De nazistiska studenterna fortsatte sina trakasserier. Professorerna förlorade modet — ingen enda följde Sprangers exempel, trots mängder av privata sympatibevis. En välsinnad juris professor förklarade för Spranger, att det var "dårskap av en enskild att

sätta sig upp emot staten". Det stod snart klart för Spranger, att han antingen måste återgå till sitt ämbete eller lämna landet. När han slutligen, i början av juni 1933, blev uppkallad till kulturminister Rust, lyckades han åstadkomma en någorlunda hedersam reträtt. Men eftersom han icke kunde medverka till universitetets politisering, måste han arbeta i skuggan. Det gjorde han också med eftertryck, men i sitt inre var han nära förtvivlan. Professor Edwin Redslob har berättat om en nattlig promenad i Weimar efter ett möte i Goethe-Gesellschaft vid mitten av 30-talet, då Spranger utgöt sitt hjärta. Han hade inga illusioner om de nya maktägarnas avsikter. — Säkerligen var det en lättnad, ja, kanske räddningen för Spranger, att han 1936 blev kallad till Japan som gästprofessor och fick stanna där under ett år. Den dagliga övningen i att förstå en främmande kultur och den varma förståelse för hans humanism, varmed japanska lärare, studenter och auditorier av annat slag överallt mötte honom, var ett förnyelsens bad. När han återkom till Berlin, dröjde det inte länge, tills kriget bröt ut och de allra svåraste hemsökelse träffade den tyska rikshuvudstaden, men Sprangers kraft var obruten och hans auktoritet vid universitetet återställd. År 1942 gav han ut en av sina finaste skrifter, "Goethes Weltanschauung".

Efter det misslyckade attentatet

mot Hitler den 20 juli 1944 blev Sprangers situation åter kritisk. I början av september häktades han av Gestapo, och ingen visste något om hans öde. Det antas på goda grunder, att det var den japanske ambassadören Oshimas démarcher som mest bidrog till att Gestapo släppte Spranger i början av december.

När Berlin efter sönderbombningen av de inre stadsdelar, där universitetet och dess institutioner var belägna, ockuperades 1945, hemställde universitetets decimerade lärarekår till Spranger att överta rektoratet. Han ställde sig till förfogande och fick posten som ockupationsmakternas kommissarie. Han gjorde allt vad i hans förmåga stod för att rädda och samla spillrorna av universitetet, så att forskning och undervisning skulle komma i gång igen. Det hör till krigets tragikomiska inslag, att hans försök att skaffa universitetet provisoriska lokaler inom den brittiska sektorn, strandade på den brittiske kommandantens förklaring, att man inte kunde väcka Sovjets misstro mot de andra ockupationsmakternas lojalitet genom att tillåta en sådan flyttning. Till denna tragikomedi får väl också räknas, att Sprangers villa i Dahlem genast blev rekvirerad av den amerikanska ockupationsmakten och familjen Spranger förvisad till källarvåningen utan fri tillgång ens till professors bibliotek. Under tiden fick han kallelse till professurer både i

Hamburg och i Tübingen, och sommaren 1946 flyttade han till Tübingen.

Där fortsatte han ända till sin död sitt vetenskapliga och pedagogiska verk genom undervisning och skriftställeri. Sedan han blivit emeritus vid 70 års ålder, anlätades han ofta som föredragshållare vid kurser, konferenser och skolavslutningar. Han blev alltmer älskad av människor i alla åldrar och av alla samhällsklasser. Hedersbetygelserna kom slag i slag: 1951—54 satt han i presidiet för Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1952 fick han det hanseatiska Goethepriset i Hamburg, 1956 blev han hedersledamot av Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung. Han levde i ett sällsynt lyckligt men barnlöst äktenskap med Susanne Conrad ända till fem månader före sin död, och deras hem blev centrum, man kan nästan säga vallfartsort för människor från många håll, icke minst från Japan.

I hans mycket betydande skrifter från de senaste årtiondena, bland vilka jag här blott vill nämna "Pestalozzis Denkformen" (1947), "Pädagogische Perspektiven" (1952), "Der unbekannte Gott" (1954), "Der Eigengeist der Volksschule" (1955) och "Das Gesetz der ungewollten Nebenwirkungen in der Erziehung" (1962), kan man finna en strävan efter monumental enkelhet. Han är fortfarande lika omsorgsfull, lika analytiskt noggrann, men han vill bli förstådd av så

många som möjligt, och han är helt och hållet befriad från vantron på den lärda jargongen. Det är humanism i mogen, ädel gestalt, och vill man förstå hur den är grundad i hans natur och uppfostran, så skall man läsa Axel von Harnacks berättelse om hur Eduard Spranger skänkte en vinteröverrock åt hans gamle fader, den berömde excellensen Adolf von Harnack, när han i

januari 1921 hade blivit bestulen på sin rock på universitetet. Den står att läsa i vängåvan "Eduard Spranger. Bildnis eines geistigen Menschen unserer Zeit", som utgavs av Hans Wenke till 75-årsdagen 1957. Där står också mycket annat som är värt att minnas om en stor tänkares och uppfostrares gärning.